

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA ÇAĞDAŞ KIPÇAK GRUBU TÜRK LEHÇELERİYLE ORTAKLIK GÖSTEREN SÖZ VARLIKLARI

MUSTAFA TANÇ*

Özet

Geniş bir coğrafi alana yayılmış olan Türk dili 11. ve 13. yüz yıllar arasında birtakım lehçelere ayrılmaya başlamıştır. Bu lehçeler dilbilgisel açıdan farklılıklar ve ortaklıklar gösterdiği gibi leksik açıdan da farklılıklar ve ortaklıklar göstermiştir. Bu söz varlığı alanındaki ortaklık ve benzerlik Türkiye Türkçesi ağızları ile Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerinin yazı dillerinde kendini göstermektedir. Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki söz varlıklarının ortaklık oranının kullanımının her lehçede aynı olmadığı saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkiye Türkçesi ağızları, Çağdaş Kıpçak Grubu Türk Lehçeleri, söz varlıkları

Sommaire

La langue turque s'étant répandue dans un large milieu géographique a commencé à se diviser en dialectes entre 11. ième et 13. ième siècle. Ces dialectes, du point de vue linguistique ont présenté des points différents et communs et aussi bien que du point de vue lexicale. Les points communs et différents dans le domaine du vocabulaire se manifestent dans la langue écrite des dialectes turcs du groupe Kıpçak contemporain et dans les idiomes du turc de la Turquie. En conséquence, dans cette étude, nous avons fixé que l'usage du taux des points communs des vocabulaires des idiomes du turc de la Turquie n'était pas pareil dans chaque dialecte.

Mots clés: Les idiomes du turc de la Turquie, Groupe Kıpçak contemporain, Les dialectes turcs, vocabulaires.

Geniş bir coğrafi alana ve tarihsel derinliğe sahip olan Türk dilinin 6. ve 11. yüz yıllar arasındaki dönemi, değişik etkenlere bağlı kimi ses, biçim bilgisi ve söz varlığındaki ayrılıklara karşın dil yapısı ve tarihsel gelişim şartları açısından genel hatlarıyla birbirinin devamından ibaret tek bir kol halinde yol aldığı dönemdir (Korkmaz 1995:296).

11. ve 13. yüz yıllar arasında Türk dünyasında yeni gelişmeler ortaya çıkar. Bu gelişmeler sonucunda Türk boyları arasında karışık kaynaşmalar başlar ve batıya uzanan göçler gerçekleşir. Bu değişik şartların etkisiyle Türk dili 13. yüz yıldan başlayarak yeni gelişmelerle bir ayrışma ve dallanmaya uğrar. Yeni yazı dillerini oluşturmaya başlar. Bu dallanmaya Harezmi ve ona bağlı bölgeler beşiklik eder (Korkmaz 1995:296). Böylelikle Türk dünyasında Oğuz, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi olmak üzere üç büyük yazı dili ortaya çıkar. Bu yazı dillerinden Oğuzca Batı Türkçesi'nin temelini teşkil eder ve bu-

* Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv., Fen-Edb. Fakültesi.

günkü Türkiye Türkçesi'nin yapısını oluşturur. Kıpçak ve Çağatay Türkçesi ise, Orta Asya Türk dünyasının yazı dili olarak uzun bir süre kullanılır ve 20. yüzyılın başlarında varlıklarını sona erdirirler.

Rusların Orta Asya'daki Türk birliğini sona erdirmesiyle birlikte müsteşrikler aracılığı ile her Türk boyunun konuşma dili yazı dili durumuna getirilmeye çalışılır. N. İliminskiy ve M. Ostroumov gibi doğubilimcilerin öncülüğündeki Rus politikası sonucu, Tatar, Kazak, Kırgız Başkurt, Özbek, Türkmen vb. Türk boylarından her birinin konuşma dillerine dayalı yeni Türk yazı dilleri oluşmaya başlar (Korkmaz 1993:176).

Dil tarihi açısından pek çok tarihî ve çağdaş lehçesi bulunan Türkçe'nin her lehçesi içerisinde de farklı ağızları bulunmakta bu ağızlar içerisinde Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleriyle ortaklık gösteren söz varlıkları yer almaktadır. Bu durum Türk dilinin zenginliğini ve kültürel olarak diğer lehçelerle olan bütünlüğünü göstermektedir. Türk dilinin en gelişmiş yazı dillerinden biri olan Türkiye Türkçesi gerek ölçünlü dilde gerekse ağızlarında kullanılan birçok söz varlığı ile diğer lehçelerle benzerlik gösterir. Bu benzerlik, söz varlığı konusunda olduğu gibi dil bilgisi alanında da kendisini gösterir. Ancak, biz yalnızca Türkiye Türkçesi ağızlarındaki söz varlığı konusundaki ortaklıklardan bahsedeceğimiz için bu konuya burada yer vermeyeceğiz.

Söz varlığı, dilin sözlerini, deyimlerini kalıp sözlerini, atasözlerini içerir. Aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyasını ve maddî ve manevî alandaki kültür dünyasını da yansıtır. Kısaca söz varlığı için kültürün aynasıdır diyebiliriz (Aksan 1996:7). Türk lehçeleri arasındaki ilişkiler, Türk topluluklarının kültürel değerleri, birbirleri ile olan ilişkiler, nelere değer verdikleri söz varlıklarının incelenmesi ile ortaya çıkarılabilir. Anadolu ağızlarında lehçelerle ortaklık gösteren bu söz varlıkları genellikle temel söz varlığına, gündelik yaşama ilişkin öğelerdir.

Türkiye Türkçesi ağızlarında Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleriyle ortaklık gösteren sözlerden biri Eski Türkçe döneminde de karşılaştığımız **em** "ilaç" sözcüğüdür. İlk başta sözcük genellikle *bitkilerden elde edilmiş ilaç*, halk dilinde *kocakarı ilacı* anlamında kullanılmıştır. Bunun dışında sözcük Eski Türkçede **em ot**, **em sem** biçiminde ikilemeli olarak da kullanılmaktadır ve şu sözlerde **igi_e agrığı_a emi yok** "sizin derdinizin çaresi yok", **ot em kalmadı** "derdinin çaresi kalmadı" biçiminde geçmektedir (Clauson 1972:155). Karahanlı Türkçesinde **em** tek olarak kullanıldığı gibi aynı zamanda **em sem** biçiminde ikilemeli olarak da kullanılmaktadır. **em** sözcüğünün gerçekten Türkçede uzun bir yaşamı vardır. Eski Anadolu Türkçesinde "ilaç, çare, deva" anlamına geliyordu. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinden Codex Cumanucus'ta yine Eski Türkçe'de olduğu gibi sözcük **em** "ilaç" biçimindedir ve bu sözcükten **emle-** "tedavi et-, iyileştir-" sözcüğü de türetilmiştir. Yine Memluk Kıpçakçasına özgü eserlerden El-İdrak Haşiyesi'nde sözcük ikilemeli olarak **emle-semle-** "ilaç yap-" biçiminde karşımıza çıkar (Toparlı vd. 2003:72-73). 16. yüzyıl Osmanlı Türkçesi metinlerinde ise sözcük **emçi semçi ol-** "halk hekimiği yap-, doktorluk yap-" anlamlarında ikilemeli biçimleriyle kullanılmıştır (Clauson 1972:156). Anadolu ağızlarında ise **em** sözcüğünün geniş ve yaygın bir kullanımı vardır. Anadolu'nun doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine kadar geniş

bir bölgede ve birçok yerleşim yerinde “ilaç” anlamında yaşamakta, bazen de Karahanlı Türkçesinde rastladığımız eski ikilemeli şeklin devamı olarak **em sem** biçimine rastlanmaktadır (YTS 1983:82). Bunun dışında sözcük Ankara ağızlarında yine **em** “ilaç, merhem” anlamındadır. Farklı anlam değişimi ve gelişimi ile “yetenek” anlamını da kazanmıştır ve bu sözcükten **emsiz** “önemsiz, beceriksiz” gibi yeni türetmeler de yapılmıştır (Bozyiğit 1998:98-99). Osmaniye’nin Kadirli ilçesinde bizzat kendi saptamamız olan ve Ankara ili ağızlarında da aynı biçimde ve aynı anlamda geçen **eme yara-** deyimini, *işe yara-, fayda sağla-, yarar sağla-, faydalı ol-* anlamlarında bu sözcükten türetilmiştir (Bozyiğit 1998:98-99).

Sözcüğün Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerindeki durumuna bakacak olursak, Kazak Türkçesinde oldukça yaygın bir kullanıma sahip olduğunu görmekteyiz. Sözcük, Kazak Türkçesinde anlam açısından Eski Türkçedeki ve Anadolu ağızlarındaki anlamlarına paraleldir. Bu lehçede de “ilaç, deva”, mecazen “çare, çözüm yolu” anlamında kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde bu sözcükten **emhana** “hastane, poliklinik”, **emşi** “okuyup üfleyerek, şifalı bitkiler kullanarak hastaları tedavi eden kimse, doktor, hekim”, **emde-** “tedavi et-”, **emdet-** “tedavi ettir-” **emdel-** “tedavi ol-”, **em jasav** “tedavi et-”, **emdelüvşi** “tedavi olan kimse, hasta”, Rusça sözcükle birlikte ikilemeli olarak **emdev-profilaktikalık** “kaplıca, ılıca, termal tesis olarak kullanılan yer” **emdev-sanitarlık** “sağlık hizmetleri veren birim”, **emdevşi** “tedavi eden, doktor, hekim, tabip”, **em-dom** “halk hekimliği”, **em-domda-** “halk hekimliği yolu ile tedavi et-”, **emdik** “tbbi, şifalı”, **emdik kasiyet** “tedavi etme özelliği”, **emsek** “otacı, tabip, hekim”, **emsiz** “tedavisiz, tedavisi olmayan”, **emşilik** “tedavi etme” anlamlarında yeni türetmeler yapılmıştır (Kenesbayoğlu vd. 1984:74; Koç vd. 139). Tatarcada bu sözcük e>i değişimi ile **im** “em” biçimindedir. Bu lehçede ilaç, çare derman anlamlarında kullanılmaktadır. Oldukça yaygın bir kullanımı vardır. Bu sözcükten **im imle-** “tedavi et-”, **im tap-** “tedavi bul-, çare bul-”, **imle-** “büyü (nefes) ile iyileştir-, tedavi et-”, **imne-** “tedavi et-”, **im-tom** “kocakarı ilacı”, **im-tom it-** “kocakarı ilacı ile tedavi et-”, **im-tomçılık** “halk hekimliği”, **imçê** “emçi, halk hekimi”, **imçêlêk** “emçilik, halk hekimliği” gibi türetmeler de yapılmıştır (Açıkgöz-Ahmetyanov 1997:106-107). Kırgız Türkçesinde ise, sözcük yine **em** “üfürükçü ilaçları, kocakarı ilaçları, hastalığa karşı aşı” olarak kullanılmaktadır. Bu sözcükten pek çok yeni türetmeler yapılmıştır. Bunlar, **emçi** “tabip, doktor, çocukları tedavi eden üfürükçü kadın” yine benzer anlamda ikilemeli olarak **emçi-domçu**, **emçil** “sahte tababete meyilli”, **emde-** “üfürükçü ilaçlarıyla tedavi et-, hastalığa karşı aşı yap-“ tekrardan ikilemeli biçimiyle **emdep-domdop** “her tür üfürüklerle, afsunlarla tedavi ederek”, **em-dö** “üfürükçü ilaçlarıyla tedavi etme, hastalığa karşı aşılama”, **emde-**’le aynı anlamda olmak üzere **emdel-**, **emdet-**, **emdetiş-** vb. sözcüklerdir (Yudahin 1988:328-329). Bu sözcük Nogaycada yine **em** “çare, ilaç, derman” biçimindedir. Herhangi bir ses değişimi ve anlam değişimi görülmez. Oldukça işlek bir kullanımı bulunmaktadır. Bu sözcükten **emşi** “doktor, tabip”, **emşi atay** “otacı ata, bitkilerle tedavi eden halk hekimi”, **emlevşi** “veteriner” gibi türetmeler de yapılmıştır (Nogay Edb. 2002:135; Atay 1998:261).

Türkiye Türkçesi ağızlarında Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleriyle ortaklık gösteren sözlerden biri de çok yaygın bir kullanımı olan ve **em-** fiilinden türeyen **emçek**

“*meme, göğüs*” sözcüğüdür (YTS 1983:82). Bu sözcük, aynı zamanda, Eski Anadolu Türkçesinde de kullanılmaktadır. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinden Codex Cumanicus'ta sözcük **emçek** “*meme, meme başı*” anlamında geçmektedir. Tarihî Kıpçak Türkçesinde sözcüğün e>i değişimi ile **imçek** biçimine de rastlanır (Toparlı vd. 2003:72). Bu sözcük, günümüz Çağdaş Kıpçak lehçelerinin bir çoğunda yerleşik ve yaygındır. Herhangi bir anlam değişikliğine rastlanmaz. Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerinden Kırgızcada bu sözcük, **emçek** “*meme*” anlamındadır. Bu lehçede sözcükten **emçek bala** “*meme emen çocuk*”, **emçekten çıkar-** “*çocuğu memeden ayır-*“ **emçekten çıkan bala** “*memeden ayrılmış çocuk*”, **bala ıylabay, emçek kana !** “*çocuk ağlamadan meme verilmez !*”, **emçekteş** “*süt kardeş*” vb. türetmeler yapılmıştır (Yudahin1988:328-329). Karaçay-Malkar Türkçesinde yine **emçek** “*meme*” biçimindedir. Herhangi bir ses değişimi görülmez. Sözcükten bu lehçede **emçek ana** “*süt anne*”, **emçek ata** “*eski atalık geleneğinde çocuğu yetiştiren manevi baba*”, **emçek avruv** “*göğüs iltihabı*”, **emçek içir-** “*çocuğa meme ver-*“, **emçek kız** “*atalığa verilen kız çocuk*”, **emçek ulan** “*süt çocuğu, atalığa verilen erkek çocuk*” vb. yeni türetmeler yapılmıştır (Tavkul 2000:192). Kazakçada ç>ş değişimi ile **emşek** “*meme, göğüs*” biçiminde olan sözcük oldukça işlek bir kullanıma sahiptir. Sözcükten **emşek berüv** “*emzirmek*“, **emşek emüv** “*emmek*“, **eşmekten kesilgen bala** “*sütten kesilen çocuk*“, **emşektes** “*kardeş olan kimseler*“, **eşmekti** “*memelî*” gibi türetmeler de yapılmıştır (Koç vd. 2003:139). Tatarcada e>i değişimi ile sözcük **imçek** “*meme ucu, emzik*” biçiminde kullanılmaktadır. Kırgız Kazak ve Karaçay-Malkar Türkçesinde olduğu gibi fazla işlek değildir. Bu sözcükten **imçekteş** “*süt kardeş*” sözü de türetilmiştir (Açıkgöz-Ahmetyanov 1997:106-107). Bu sözcük Nogay Türkçesinde ise Kazakçada olduğu gibi ç>ş değişimi ile **emşek** “*meme*” biçiminde kullanılmaktadır (Atay 1998:261). Kumukçada, Kırgızcada ve Karaçay-Malkarcada olduğu gibi **emçek** “*meme*” olarak kullanılır. Kazak ve Nogaycadaki gibi herhangi bir ses değişimi görülmez ve bu sözcükten **emçek kardeş** “*süt kardeşi*” gibi türetimler de yapılmıştır (Kumuk Edeb. 2002:282). Başkurtçada sessel değişimle **imsek** biçimindedir ve bu sözcükten **imsektes** “*kardeş*” sözcükleri türetilmiştir (Ercilasun vd. 1991:804).

Türkiye Türkçesi ağzlarında Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleri ile ortaklık gösteren sözcüklerden biri de **yumuş** “*iş, hizmet*” sözcüğüdür. İlk olarak Eski Türkçe döneminde karşımıza çıkan **yumuş** sözcüğünün Türkçenin en eski sözcüklerinden biri olduğu anlaşılmaktadır (Caferoğlu 1993:198). 11. yüzyılda aynı sözcük “*iş, hizmet, elçilik, arabuluculuk*” anlamında Divanu Lugat-it Türk'te de geçmektedir. Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise sözcük yine Eski Türkçedeki kullanımına paralel olarak **yumuş** “*hizmet, vazife, hacet, lüzumlu şey*” biçiminde geçmektedir. Bu lehçede bu sözcükten **yumuşçı** veya **yumuşçu** “*hizmetçi, işte kullanılan uşak*” türetmeleri de yapılmıştır (Toparlı vd. 2003:330). Eski Anadolu Türkçesinde sözcüğün pek çok yerde “*iş, hizmet, ödev*” anlamında kullanıldığına tanık olmaktayız. Anadolu sahasında yaygın bir yerleşim alanında kullanımı bulunan bu sözcüğün **yumuş bitirmek, yumuş tutmak, yumuş buyurmak, yumuş uşağı olmak** gibi deyimleşmiş şekilleri de vardır. Bununla birlikte **yumuş uşağı, yumuş oğlanı** “*hizmetkar*” biçimindeki kullanımına da rastlanmaktadır (YTS 1983:252).

Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerine baktığımızda, bu sözcük hemen birçoğunda yaygın bir kullanım alanı oluşturmuş bulunmaktadır. Karaçay-Malkar Türkçesinde **y->c-** değişimi ile **cumuş** “*hizmet, iş, vazife*” biçimindedir. Bununla birlikte **cumuş et-** “*hizmet et-*”, **cumuşçu** “*hizmetçi*” ifadeleri yer almaktadır. Şu atasözü ise, bu sözcüğün bu lehçede ne denli yaygın olduğunun bir göstergesidir:

Sabiyni cumuşha iy, ızından kesi _ bar

‘Çocuğu işe gönder, arkasından kendin git’ (Tavkul 2000:159)

Bu sözcük, Kazakçada **y->j-** ve son ses **-ş->-s** değişimi ile **jumis**, Kırgızcada **y->c-** değişimi ile **cumuş**, Başkurtçada yuvarlak ünlülü olarak **yomoş**, Tatarcada **yomış** biçimindedir. Anlam Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan anlamla benzerdir. Herhangi bir anlam farklılığı görülmez (Ercilasun vd. 1991:404). Bu sözcük, Kazak Türkçesinde “*iş, hizmet, emek, çalışma*” anlamlarında kullanılmaktadır. Bu sözcükten yeni türetmelerle oluşturulmuş **jumis adamı** “*emekçi, işçi*”, **jumis bastı** “*çok çalışan adam*”, **jumis bastı boluv** “*kendini işe vermek, sürekli işle meşgul olmak*”, **jumis küni** “*iş günü*”, **jumisı basınan asuv** “*işi başından aşkın olmak*”, **jumisker** “*işçi*” **jumissiz** “*işsiz, işi olmayan*”, **jumissizdik** “*işsizlik*”, **jumista-** “*iş yap-, çalış-*”, **jumistas** “*birlikte çalışanlar, mesai arkadaşı, iş arkadaşı*”, **jumışşı** “*işçi*”, **jumis kiyimi** “*iş elbisesi*” gibi kullanımlar da oluşturulmuştur (Koç vd. 2003:187; Kydyrbayeva-İndjoudjian 1981: 53; Kenesbayoğlu vd. 1984:108). Atasözleri ve deyimler içerisinde de geniş yer tutar. Örneğin **jaksı jumis janga tınıs** “*iyi iş cana rahatlıktır*”. Tatarcada, yukarıda belirttiğimiz gibi **yomış** “*görev, iş, hizmet*” biçiminde olan sözcük, bu lehçede oldukça işlektir. Sözcükten diğer lehçelerde olduğu gibi pek çok yeni türetmeler yapılmıştır. Bunlar, **yomış töş-** “*birine işi düş-*”, **yomışla-** “*görevi başar-*”, **yomışlı** “*görevli, memuriyette bulunan kişi*”, ikilemeli olarak **yomışlı-yomışsız** “*sebepli sebepsiz*”, **yomışçı** “*ulak*” vb. kullanımlardır (Açıkgöz-Ahmedyanov 1997:121). Kırgız Türkçesinde yine Karaçay-Malkar ve Kazak Türkçelerinde olduğu gibi sözcük **cumuş** “*iş, hizmet*” biçimindedir. Oldukça işlek bir kullanıma sahiptir. Bu sözcükten **cumuşçu** “*işçi*”, **too cumuşçusu** “*maden işçisi*”, **cumuşçu ayal** “*işçi kadın*”, **cumuşker** “*işçi, ırgat*”, **cumuşker at** “*iş atı*”, **cumuşsuz** “*işsiz*”, **cumuşsuzduk** “*işsizlik*”, **cumuştuu** “*iş güç sahibi olan*”, **cumuştap kel-** “*iş için gel-*” vb. türetmeler yapılmıştır (Yudahin 1988:233; Çelik-Şavk 2002:147).

Eski Türkçe devresinde rastladığımız ve Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygın bir kullanımı bulunan, bu yönüyle de Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleriyle ortaklık gösteren sözlerimizden biri de **tavış** “*ses, gürültü*” sözcüğüdür (Caferoğlu 1993:150). Karahanlı Türkçesi döneminde de kullanılan “*tavış*”ın Anadolu sahasında *hafif ses* anlamıyla 16. yüzyıla kadar kullanıldığına tanık olmaktayız. Ayrıca Anadolu ağızlarında **tavuş et-**, **tavuşla-** “*seslen-*”, **tavuşu çık-** “*sesi çık-*”, **davuşu çıkma-** “*sesi çıkma-*” biçimindeki kullanımları da bulunmaktadır (YTS 1983:205). Bu gün Anadolu ağızlarında yaygın bir kullanımı olan bu sözcük, Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerinden bir çoğunda **yumuş** sözcüğünde olduğu gibi çok yaygın bir kullanıma sahiptir. Bu sözcük, küçük sessel farklılıklarla, Başkurtçada **tavıs**, Kazakçada **dıbıs**, Kumukçada **tavuş**, Kırgızcada **dobuş**, Tatarcada **tavış**, biçimindedir (Ercilasun 1991:764). Anlam, Anadolu ağız-

larındaki anlamdan farklı değildir.

Karaçay-Malkar Türkçesinde bu sözcük **tavuş** biçimindedir. Ses anlamına gelmektedir. Değişik eklerle türetilmiş **tavuşlu** “sesli”, **tavuşsuz** “sessiz”, **kaythan tavuş** “yankı”, **kaya tavuş** “yankı” gibi birçok kullanımları vardır (Tavkul 2000:386). Kazakçada ise bu sözcükten türemiş **dıbıstı** “sesli, sedalı, ünlü”, **dıbıssız** “sessiz”, **dıbısta-** “sesle-”, **dıbıstan-** “seslen-”, **dıbıs jüyesi** “dil bilgisinde ses düzeni” gibi örnekler yer almaktadır (Kenesbayoğlu vd. 1984:70; Koç vd. 2003:132; Kydyrbayeva-Indjoudjian 1981:36). Sözcük yine Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerinden Tararcada ise yukarıda belirttiğimiz gibi **taviş** “ses, oy, rey” biçimindedir. Anlam, Türkiye Türkçesi ağzları ile Kazakça, Kırgızca ve Karaçay-Malkaradaki gibidir. Oldukça işlek bir kullanıma sahiptir. Bu sözcükten **taviş bet-** “sesi kısıl-”, **taviş bir-** “oy ver-, ses ver-”, **taviş kisel-** “sesi kısıl-”, **taviş yaz-** “sesi teybe al-”, **tavişka kuy-** “oylamaya koy-”, **taviş küter-**, **taviş çıgar-** “bağırıp çağır-”, **tavişka kil-** “ağız dalaşına gir-”, **tavişi böyerënnen çık-** “sesi karnından çık-, gurur ile söyle-”, **taviş-gavga** “bağırıp çağırma, kavga”, **tavişyotkık** “ses yutucu, ses geçirmez kumaş”, **tavişlan-** “seslen-, sesini öfke ile yükselt-”, **tavişli** “sesli”, **tavişsiz** “sessiz”, ikilemeli olarak **tavişsiz-tınsız** “sessiz sakın”, **tavişsiz-tınsız kal-** “sessiz sakın kal-”, **taviştotkık** “ses tutucu”, **tavişi-tını yuk** “sesi soloğu yok” vb. türetmeler yapılmıştır (Açıkgöz-Ahmedyanov 1997:292-293). Kırgız Türkçesinde ise yine sözcük oldukça işlektir. Anlamı diğer lehçelerle benzerdir. Bu sözcükten oluşturulan **dobuşka saluu** “oylamaya koyma”, **çaşırın dobuşka saluu** “gizli oya koyma”, **çeçüüçü dobuş** “kesin oy”, **ke_eş berüü dobuşu** “istişari oy” gibi kılamlar mevcuttur (Yudahin 1988:310).

Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleri ile ortaklık gösteren sözlerden biri de Türkiye Türkçesi ağzlarında yaygın bir kullanımı olan **ağna-** “bir sağa bir sola dön-, yatıp yuvarlan-, debelen-” sözcüğüdür (YTS 1983:4). Bu sözcük Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinden İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin, Kitabü'l-İdrak Li-Lisani'l-Etrak ve Kitab-ı Mecmû-ı Tercüman-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî gibi eserlerde **a_na-** “yere yatıp debelen-” biçiminde geçmektedir (Toparlı vd. 2003:4). Ankara ve yöresi ağzlarında sözcük fiilden fiil yapım eki olan **-n-** ile **ağnan-** “yerde yuvarlan-, hayvanlar için toprakta yatıp yuvarlan-” biçimindedir. Bu sözcükten yine fiilden isim yapım eki **-k** ile **ağnak** “at eşek gibi hayvanların debelendikleri tozlu, topraklı yer” anlamında türetme de yapılmıştır (Bozyiğit 1998:4). Bu sözcük Eski Türkçe devresinde **ağna-** “arkası üstü yere sür-tün-, debelen-, kıvrın-” biçimindedir. Anadolu ağzlarındaki kullanımı ile paraleldir (Caferoğlu 1993:5). Sözcük küçük sessel farklılıklarla Kazakçada **avna-** “yerinde doğru yatma-, bir sağa bir sola dön-” biçimindedir. Kazakçada yine **avna-** fiilinden **-t-** et-tirgenlik ekiyle **avnat-** “bir sağa bir sola döndür-, kıpırdat-” sözcüğü türetilmiştir (Kenesbayoğlu 1984:24). Karaçay-Malkar Türkçesinde ise, yine Kazakçada olduğu gibi **avna-** “yuvarlan-, yerde yuvarlan-, devril-” anlamında kullanılır. Ayrıca **avnap cürü-** “salınarak yürü-” biçimindeki kullanım da dikkati çekmektedir (Tavkul 2000:96). Bu sözcük yine Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerinden Nogaycada ise, Karaçay-Malkar ve Kazak Türkçelerinde olduğu gibi iç ses **g>v** değişimi ile **avna-** “dön-, kıpırda-” biçimindedir. Oldukça işlek bir kullanımı vardır (Atay 1998:245).

Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan ve Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleri ile ortaklık gösteren sözcüklerden biri de **ayak** kimi zaman son ses **-k>-g** değişimi ile **ayag** “*kadeh, kap kacak, tas, çanak*” sözcüğüdür (YTS 1983:18). Bu sözcük, Eski Türkçe döneminde de **ayak** “*kadeh*” biçimindeydi ve oldukça işlek bir kullanımı vardı (Caferoğlu 1993:18). Karahanlı Türkçesi metinlerinden Kutadgu Bilig’de ise sözcük, **ayak** “*çanak, kase, kadeh*” biçiminde geçer (Arat 1979:45). Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde **ayak** “*kap kacak*”, ikilemeli olarak **ayak çanak** “*kap kacak*” biçiminde geçmektedir (Toparlı vd. 2003:17). Bu sözcük Karaçay-Malkar türkçesinde Tarihi Kıpçak Türkçesi metinlerine paralel olarak **ayak** “*kase, tas*” biçimindedir. Oldukça işlek bir kullanıma sahiptir. Bu lehçede bu sözcükten **atlangan ayak** “*son kadeh, veda içkisinin içildiği kadeh*”, **bitir ayak** “*büyük tas*”, **çın ayak** “*fincan*” gibi yeni kullanımlar ortaya çıkmıştır (Tavkul 2000:98). Kırgız Türkçesinde ise sözcük **ayak** “*fincan, çanak*” biçimindedir. İkilemeli olarak **ayak-tabak** “*mutfak ve yemek odası kap kacağı*” anlamında işlek bir kullanımı bulunmaktadır. Bu sözcükten **sır ayak** “*boyalı ağaç çanak*”, **kara ayak** “*boyasız kulplu ağaç çanak*”, eskimiş bir biçim olarak **ke_eş ayak** “*düğün ziyafetlerinden yahut yoğ aşılarından biri*”, **acıraş ayak** “*göçen kimsenin göçmeden bir gün önce verdiği ziyafet*”, **bata ayak** “*dua çanağı*”, **ant ayak** “*ant içme çanağı*” gibi yeni sözcükler ve kullanımlar türetilmiştir. Yine sözcük şu atasözlerinde **ölbögön kişi altın ayaktan suu içet** “*ölmeyen kişi altın çanaktan su içer*”, **ayran surap kelse, ayacı dı caşırba** “*ayran istemeye gelince, çanağımı gizleme*”, **aşı bar ayaktan attaba** “*aşı olan çanaktan atlama*”, **it ayagin calamayınça alımsınbayt** “*köpek çanağını yalamadıkça tatmin olmaz*”, **caman, eki ayak aş içse bir ayacı başına cük bolot** “*kötü, iki çanak aş içse, bir ayacı başına yük olur*” biçiminde geçer (Yudahin 1988:62; Çelik-Şavk 2002:43-27-128-92). Bu sözcükten yine Kırgız Türkçesinde addan ad yapım eki olan **+çI** ile **ayakçı** “*saki*” sözcüğü türetilmiş ve şu atasözünde **Kimızduu üydö ayakçı kızduu üydö kıyakçı** “*kıızlı evde saki kızlı evde kemancı*” biçiminde geçmektedir (Çelik-Şavk 2002:145). Nogaycada sözcük yine Karaçay-Malkar ve Kırgız Türkçelerinde olduğu gibi **ayak** “*kadeh, bardak, fincan*” biçimindedir (Atay 1998:246). Kazakçada **şını ayak** “*bardak*” biçiminde geçmektedir. Tek kullanımı yoktur. Diğer Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerindeki gibi işlek değildir (İsmail :12).

Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleri ile ortaklık gösteren sözcüklerden biri de bizat kendi tespitlerimize dayanan ve Osmaniye’nin Kadirli ilçesi yöresinde kullanılan **irin-cirin** “*üzüntü, sıkıntı, keder, kavga, gürültü*” sözcüğüdür. Aynı zamanda bu yörede **irin-cirin çalışmak** “*üzüntü ve sıkıntı içerisinde çalışmak*” ifadesiyle deyim olarak da kullanılır. Bu sözcük, Çağdaş Türk lehçelerinden Kazakçada **ırım-jırım** “*sıkıntı, keder, üzüntü*”, Kırgızcada **ırı_cırı** “*nifak, ihtilaf, uyuşmamazlık, kuru gürültü*” biçiminde kullanılmaktadır. Diğer lehçelerde ise mevcut kaynaklar ölçüsünde herhangi bir tespiti yapılamamıştır (Kenesbayoğlu 1984:324; Yudahin 1988:358).

Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığı içerisinde Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleri ile ortaklık gösteren sözcüklerden biri de **sın-** “*kırıl-, parçalan-*” sözcüğüdür. Eski Türkçe döneminde sözcük **sın-** “*kırıl-, parçalan-*” biçimindedir (Caferoğlu 1993:134). Anadolu ağızlarında bu sözcükten türemiş birçok söz vardır. **sınık** “*kırık*”,

sınıklı “kırık, kırılmış, mahzun”, **sındı** “makas”, **sınıkçı** “halk arasında kırık çıkık uzmanı” vb. gibi sözcükleri bunlar arasında sayabiliriz (YTS 1983:186). Eski Türkçe devresinden itibaren bu sözcüğün varlığını takip edebilmekteyiz. Bu sözcük, Eski Türkçe döneminde **sın-** “kırıl-, parçalan-” anlamındadır (Caferoğlu 1993:134).

Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerindeki kullanımlarına göz atacak olursak, hemen birçoğunda sözcüğün varlığına tanık olmaktadır. Karaçay-Malkar Türkçesinde **sın-** “kırıl-, kesil-, din-” anlamlarında kullanılmaktadır. Ayrıca **sınık** “kırık”, **sındır-** “kır-” gibi örnekler de bu sözcüğün yeni türevleri olarak ortaya çıkmaktadır (Tavkul 2000:342).

Bu sözcük, Kazakçada **sın-** “kırıl-, parçalan-, mecazen boyun eğ-, yatış-, razı ol-”, **sınığış** “kolay ve çabuk kırılan, kırılğan”, **sındı** “zor, kritik, endişe verici”, **sındır-** “kır-, parçala-, böl-”, **sınık** “kırık, kırıntı, mecazen hüznü”, deyimleşmiş olarak **sınıkka siltav izdev** “bahane aramak”, **sınıksı-** “nezaketli olarak görünmeye çalış-”, **sınıktav** “üzgün”, **sınıkşı** “kırıkçı”, **sınıkşılık** “kırıkçılık kırıkçık uzmanlığı”, Kırgızcada **sın-** “kırıl, iflas et-”, **sındır-** “kır-, yırt-, iflasa kadar götür-”, **sındırım** “dilim, parça”, örneğin bir **sındırım nan** “bir dilim ekmek”, **sındırt-** “kır-”, **sınık** “kırık, kırılmış”, **sınığ** “kırık, kırılma”, Tatarcada **sın-** “kırıl-, bozul-”, **sındır-** “kır-, kırdır-”, **sındırıp al-** “kırıp al-”, **sınuv** “kırılma”, **sınuv poçmağı** “kırılma açısı”, **sınuvçan** “kırılğan, kırılmaya uygun”, **sınık** “kırık, kırık yer,” **sınık sızık** “kırık çizgi”, **sınıkka siltav** “ehemmiyetsiz bir şeyi bahane et-”, **sınığ** “kırılma”, Nogaycada **sın-** “kırıl-”, **sındır-** “kırıl-” biçimlerinde kullanılmaktadır (Kenesbayoğlu 1984:253; Yudahin 1988:650-651; Koç vd. 2003:503; Atay 1998:299).

Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleri ile ortaklık gösteren sözlerden biri de Eski Türkçe döneminde **aya-** “say-, saygı göster-, ulula-, arzula-”, **ayat-** “saydır-, hürmet ettir-, itibar gör-, korkut-, teftiş et-”, fiilden ad yapım eki **-** ile **aya_** “şeref, itibar, saygı, hürmet”, **aya_l_** ya da yuvarlak ünlülü olarak **aya_lu_** “sanlı, hürmetli, itibarlı”, **aya_sız** “itibarsız, hürmetsiz” biçiminde kullanılan ve Türkiye Türkçesi ağzlarında yaygın bir kullanımı bulunan **aya-** “saygı göster-, saygıyla an-” sözcüğüdür. Karahanlı Türkçesi eserlerinden Kutadgu Bilig’de sözcük, Eski Türkçedeki gibi **aya-** “acı-, koru-” biçimindedir (Arat 1979:45). Anadolu ağzlarında bu sözcükten fiilden fiil yapım eki **-n-** ile türetilmiş **ayan-** “iyi bakıl-, korun-” türetmesi de yapılmıştır (Caferoğlu 1993:18; YTS 1983:19). Bu sözcük, Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinden Et-Tuhfetü’üz-Zekiyye Fi’l-Lügati’it-Türkiyye ve Gülistan Tercümesi’nde **aya-** “say-, hürmet et-, esirge-, sakın-”, Codex Cumanicus’ta **ayan-** “korun-, esirgen-” biçimindedir. Eski Türkçedeki ve Anadolu, ağzlarındaki kullanımlarına paralel bir durum arz eder (Toparlı vd. 2003:17). Bu sözcük Kazakçada **aya-** “acı-, bir şeyi birisine vermeye kıyama-”, **ayan-** “kendisini koru-”, **ayanış** “üzüntü, kaygı”, **ayavlı** “sevgili, saygılı, kıymetli”, **ayavsız** “gereksiz, lüzumsuz, kıymetsiz”, Karaçay-Malkarcada **aya-** “esirge-”, **ayamlı** “nazik”, **ayamlı söyleş-** “nazik konuş-”, **ayamsız** “kaba”, **ayav** “esirgeme, acıma”, Kırgızcada **aya-** “merhamet et-, acı-”, **ayan-** “kendisine acı-” biçiminde kullanılmaktadır (Kenesbayoğlu 1984:26; Tavkul 2000:98; Yudahin 1988:62).

Yine Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleri ile ortaklık gösteren Türkiye Türkçesi ağızlarına özgü bir sözcük de Kahraman Maraş merkez köyleri ağızında bizzat kendi tespitlerimize dayanan **sıyak** “*görünüş, benzeyiş*” sözcüğüdür. Bu sözcük, Kazakçada **sıyak** “*görünüş*” biçimindedir. Bu sözcükten türeme **sıyaktı** “gibi, benzer” ve **sıyaktan-** “*gibi ol-, e benze-*” türetmeleri de yapılmıştır (Kenesbayoğlu vd. 1984:242). Aynı sözcük, Kırgızcada ise, yine **sıyak** “*yüz, çehre, misil, benzeyiş*” biçimindedir. Kazakçada olduğu gibi sözcükten birçok yeni türetmeler yapılmıştır. Bunlar, **sıyaktan-** “*benze-, andır-*”, **sıyaktaş** “*benzeri olan*”, **sıyaktaştık** “*benzeyiş, aynıyet*” vb. sözcüklerdir (Yudahin 1988:652). Nogay Türkçesinde sözcük yine Kazakçadaki biçimiyle **sıyak** “*görünüş*” olarak karşımıza çıkar (Atay 1998:299).

Anadolu ağızlarında yaygın bir kullanımı olan ve çağdaş Türk lehçelerinden özellikle Kazakça ve Başkurtça ile ortaklık gösteren sözcüklerden biri de **yüklü** “*hamile, gebe*” sözcüğüdür. Anadolu ağızlarında bu sözcükten **yüklülük** “*gebelik, hamilelik*” gibi yeni türetmeler de yapılmıştır (YTS 1983:254). Bu sözcük kimi sessel farklılıklarla Kazakçada **jükti** “*gebe, hamile*”, Başkurtçada ise, **yöklö** “*gebe, hamile*”, Tatarcada **yöklê** “*gebe, hamile, yüklü*” biçimindedir (Ercilasun vd. 1991:258; Açıkgöz-Ahmedyanov 1997:123; Koç vd. 2003:188).

Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleri ile ortaklık gösteren ve Eski Türkçe döneminden beri Türkçede yaygın bir kullanımı bulunan Anadolu ağızlarına özgü sözcüklerden biri de **kara_ı** ve **kara_ılık** “*karanlık*” sözcüğüdür. Bu sözcük, bugün Anadolu ağızlarında oldukça işlek bir kullanım sergilemektedir (YTS 1983:127). Kazakçada **karanğı** ve **karanğılık** şeklindedir. Şekil ve anlam yönünden herhangi bir farklılık yoktur. Ancak, Anadolu ağızlarından farklı olarak “*aydın olmayan, cahil*” anlamlarını kazanmıştır. Bununla birlikte Kazakçada **karanğılan-** “*karanlık ol-*”, **karanğıla-** “*karanlık et-*” gibi yeni türetmeler de yapılmıştır (Kenesbayoğlu vd. 1984:162). Bu sözcük, Karaçay-Malkar Türkçesinde yeni kavram alanları oluşturacak bir biçimde değişik kullanımları ile karşımıza çıkmaktadır. Bu lehçede **karanğı** “*karanlık*” biçimindedir. Bununla birlikte soyut bir anlam kazanarak Kazak Türkçesinde olduğu gibi *cahil, ıssız, تنها, kuytu* anlamını da kazanmıştır. Anadolu ağızlarında kullanılan ve diğer lehçelerde de karşımıza çıkan **karanğılık** biçimi Karaçay-Malkar Türkçesinde görülmez (Tavkul 2000:244). Ayrıca, Başkurtçada **karanğılık**, Kırgızcada **karanğılık**, Tatarcada **karanğılık**, biçimindedir (Ercilasun vd. 1991:438).

Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan ve Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleri ile ortaklık gösteren Türkçenin en eski sözcüklerinden biri de **keşik** “sıra, nöbet” sözcüğüdür. Bu sözcük, Anadolu ağızlarında **keşik** ya da **kişik** “*sıra, nöbet*” biçimindedir (Bozyiğit 1998:173). Eski Türkçe dönemi içerisinde Uygur metinlerinde rastladığımız bu sözcük, Karahanlı Türkçesinde ise, **kezik** “*sıra, nöbet*” olarak geçer (Caferoğlu 1993:72). Sözcük, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yine Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi metinlerine paralel olarak **kezik** “*sıra, nöbet*” şeklindedir. Tarihî Kıpçak Türkçesinde ise sözcük, **kezek** “sıra, nöbet” biçiminde geçmektedir (Toparlı vd. 2003:142). Ancak, 15. ve 16. yüzyıl metinlerinde hep **keşik** olarak karşımıza çıkar. Bugün Anadolu ağızlarında **keşik** “sıra, nöbet” biçimi çok yaygındır. Bu sözcükten **keşikçi** “*nöbetçi*,

bekçi", **keşikleş-** "*sıraya gir-*", **keşik ol-** "*sırayla yardımlaş-*", **keşik et-** "*nöbetleşe yardımlaş-*", **keşik yap-** "*bir işi sırayla yap-*" gibi yeni türetmeler de yapılmıştır (YTS 1983:135). Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde **kezik**, Anadolu ağzlarında ise **keşik** olarak kullanılan bu sözcük Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgızca ve Kazakçada **kezek**, Kumukçada sessel değişikliklerle **gezik**, "*sıra, nöbet, zaman, an, defa, kere*" biçimindedir. Oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir. Anlam yönünden hem Eski Türkçe hem de Anadolu ağzlarıyla benzerlik gösterir. Tek ayrılık birtakım sessel farklılıklar göstermesidir. Kırgız Türkçesinde bu sözcükten **kezekçi** "*nöbetçi, nöbet bekleyen*", **kezekçil** "*nöbetçi*", **kezezsiz** "*sıra dışı*", **kezekte-** "*sırayla nöbetle yap-*", **kezekteş-** "*nöbetleş-*", **kezektüü** "*sıradaki*", **kezektüü cıyılış** "*mutat toplantı*" vb. türetmeler yapılmıştır (Yudahin 1988:446). Benzer durum Kazak Türkçesi için de geçerlidir. Kazakçada sözcük, yine Kırgız Türkçesinde olduğu gibi **kezek** "*sıra, nöbet*" anlamındadır. Sözcükten **kezezsiz** "*sırasız*", **kezektestir-** "*nöbetleştir-*", **kezektes-** "*nöbetleş-, sırayla yap-*", **kezekti** "*sıradaki, nöbetteki*" **kezekşi** "*nöbetçi*" gibi birtakım türetmeler de yapılmıştır (Kenesbayoğlu 1984:125).

Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleri ile ortaklık gösteren Türkiye Türkçesi ağzlarına özgü bir sözcük de **yuka** "*ince*" sözcüğüdür. Bu sözcük, daha Eski Türkçe dönemi içerisinde Köktürk metinlerinde **yuyka** Uygur metinlerinde ise **yuka** biçimindedir (Ergin 1988:142; Gabain 1988:313). Orta Türkçe dönemi eserlerinden Divanü Lugat-it-Türk'te **yupka**, **yufka**, **yuvga** "*ince, yufka, ucuz*" olarak geçer (DLT Dizini,155). Bugün Türkiye Türkçesinde, **yufka**'ya dönüşerek anlamca başkalaşmış ve Anadolu ağzlarından ve diğer lehçelerden farklı bir durum sergilemeye başlamıştır. Anadolu ağzlarında sözcüğün **yuka giy-** "*ince giy-*", **yuka giyin-** "*ince giyin-*", **arkası yuka ol-** "*akraba ve eş-dost yönünden güçsüz ol-*", **özü yuka ol-** "*duygusal ol-, merhameti yakın ol-*" gibi değişik türde kullanımları da vardır (YTS 1983:251).

Sözcüğün Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerindeki durumunu gözden geçirecek olursak, Başkurtçada **yoka**, Tatarcada **yuka**, Kazakçada **juka**, Kırgızcada **cuka** biçimindedir (Ercilasun vd. 1991 :388). Sözcük, Karaçay-Malkar Türkçesinde ise, Kırgızcada olduğu gibi **cuka** "*ince, seyrek*" şeklinde varlığını sürdürür (Tavkul 2000:158).

Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleri ile ortaklık gösteren bir başka sözcük de Türkiye Türkçesi ağzlarında yaygın bir biçimde kullanılan ve Eski Türkçe döneminde **aya** olarak karşımıza çıkan "*avuç, el içi*" sözcüğüdür (Caferoğlu 1993:18). Türkiye Türkçesi ağzlarında **aya** "*avuç, terazi kefesi*" biçimindedir. Bu sözcükten **aya âvâzi** "*el çırpma, alkış*", **aya çal-**, **aya çatlat-**, **aya kak-**, **aya ötdür-** "*el çırp-, alkışla-*" vb. türetmeler yapılmıştır (YTS 1983:17). Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde sözcük yine Eski Türkçe döneminde olduğu gibi **aya** "*avuç içi*" biçimindedir. Oldukça işlek bir kullanıma sahiptir (Toparlı vd. 2003:17). Sözcük, Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerinden Tatarcada **aya** "*avuç içi, yün tarağı*", Noğaycada **aya** "*avuç içi*", Kazakçada **aya** "*avuç içi, bir kimsenin doğup büyüdüğü yer, mecazen genişlik büyüklük*", Kumukçada **aya** "*avuç içi*" biçimindedir (Açıkgöz-Ahmedyanov 1997:38; Atay 1998:245; Koç vd. 2003:58; Nemeth 1990:6).

Türkiye Türkçesi ağızlarında Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleri ile ortaklık gösteren sözlerden biri de **kırk-** “kes-, kırp-, koyun, keçi vb. hayvanların yününe kes-” sözcüğüdür. Eski Türkçe döneminde sözcük **kırk-** “tırış et-, kırp-, hayvan tüyünü kes-” biçiminde geçer (Caferoğlu 1993:117). Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde sözcük, Eski Türkçedeki gibi **kırk-** ya da **kırkı-** “kısalt-, kes-, tırış et-”, yine bu sözcükten türetilmiş **kırklık** “koyun tüyü kırkan makas” biçimlerindedir (Toparlı vd. 2003:145). Bu sözcüğün Türkiye Türkçesi ağızlarında oldukça işlek bir kullanımı vardır. Sözcük, Anadolu ağızlarında **kırk-** **k>h** ses değişimi ile kimi zaman **kırh-** “kes-, tırış et-, koyun ve keçi yünü kes-” biçimindedir. Oldukça işlek bir kullanımı vardır. Bundan türemiş **kırklık** “koyun tüyü kırkan makas”, Osmanîye’nin Kadırlı ağızında bizzat kendi saptamamız olan **saç kırktır-** “saçını kestir-“, **saç kırk-** “saç kes-, tırış et-“, ayrıca şu atasözünde “**kadından muhtar yapmışlar zemheride koyun kırktırmış**” biçiminde geçer (Bozyiğit 1998:170; YTS 1983:138). Sözcük, Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerinden Karaçay-Malkar Türkçesinde Eski Türkçe ve Anadolu ağızlarındaki gibi **kırk-** “kes-“, **baş kırk-** “saç kes-“, **terek kırk-** “ağaç buda-“, **kırkın** “kesim, kesme”, Kazakçada **kırk-** “kes-, kırk-“, **kırkıl-** “kesil-“, **kırkım** “koyun ve keçilerin yününün kesilme dönemi”, **kırkımsı** “koyun kırkan kişi”, Kırgızcada **kırk-** “kırp-, kesip al-“, **koy kırk-** “koyun yününe kes-“, **çubuk kırk-** “çubuk kes-“, **kırkıl-** “kesil-“, **kırkım** “koyun ve keçilerin yününün kesilme dönemi”, **kırkın** “koyun ve keçilerin yününün kesilme dönemi”, **koy kırkım** “koyunların yününün kesilme dönemi” **krktır-** “kestir-“, **kırkma** “kesilmiş, kırılmış” biçimindedir (Tavkul 2000:260; Kenesbayoğlu 1984:187; Yudahin 1988:459-460).

Türkiye Türkçesi ağızlarında Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleri ile ortaklık gösteren sözlerden biri de **esri-** ya da Eski Türkçedeki biçimiyle **esir-** “sarhoş ol-, aklını yitir-, delir-, kendinden geç-, azgınlaş-” sözcüğüdür. Türkiye Türkçesi ağızlarında sözcük oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir. Bu sözcükten **esirtgen /esritgen** “sarhoş eden”, **esrit-/esirt-** “sarhoş et-“, **esridici** “sarhoş edici”, **esrik/esrük** “sarhoş, meczup, deli, kızgın öfkeli”, **esrüklik** “sarhoşluk” vb. türetimler yapılmıştır (YTS 1983:85-86; Bozyiğit 1998:101-102). Sözcük, Eski Türkçe döneminde **äsir-**, **äsür-** ya da **ä>i** değişimi ile **isür-** “sarhoş ol-“ biçimindedir. Bu sözcükten fiilden isim yapım eki **-k** ile **esrük** “sarhoş” sözcüğü de türetilmiştir (Caferoğlu 1993:51). Tarihî Kıpçak Türkçesinde sözcük, **esri-**, **esrü-**, **isrü-**, **esir-** “sarhoş ol-“, **esrid-** ya da **isrüt-** “sarhoş et-“, **esrik/esrük** “sarhoş”, **esridiçi** “sarhoşluk verici”, **esrikçi** “içkici, ayyaş”, **esrillük/esrüklik/esrüklik** “sarhoşluk” biçimlerinde geçmektedir (Toparlı vd. 2003:76). Karahanlı Türkçesi eserlerinden Divanü Lügat-it-Türk’te ise sözcük, **esürt-** “sarhoş et-“ ve **esrük** “sarhoş” biçimlerinde geçer (Atalay 1986:196-197). Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerinden Karaçay-Malkar Türkçesinde sözcük Eski Türkçe ve Anadolu ağızlarındaki gibi **esir-** “sarhoş ol-“ biçimindedir. Bu sözcükten **esirgen** “sarhoş”, **esirik** “kibirli, gururlu”, **esiriklen-** “gururlan-, şiş-“, **esirt-** “sarhoş et-“ gibi türetimler de yapılmıştır. Şu atasözünde **esirgen bala**, **ezilgen ana** “sarhoş olan evlat, ezilen anne” biçiminde geçer (Tavkul 2000:194-195). Kırgız Türkçesinde ise yine **esir-** “sarhoş ol-, kudur-, taşkınlık et-“, **esirt-** “sarhoş et-, mest et-“ biçimindedir (Yudahin 1988:341). Kazakçada sözcük yine Karaçay-Malkar ve Kırgız Türkçesinde olduğu gibi **esir-** “kendini beğen-, büyüklen-

sarhoş ol-, *esri-*“, **esirtki** “narkotik, uyuşturucu madde”, **esirik** “*deli, aptal*, tıp terimi olarak *kuduz hastalığı*”, **esirikten-** “*delir-, kudur-, aptallaş-*“ olarak geçer (Koç vd. 2003:146). Tatarcada ise sözcük **e>i** değişimi ile **isêr-** “*sarhoş ol-*“, **isêrêk** “*sarhoş, esirik*”, **isêrêk baştan** “*sarhoş kafa ile*”, **isêrêklêk** “*sarhoşluk*”, **isêrêkkeç** “*alkollü içki*”, Nogaycada, **esir-** “*sarhoş ol-*“, **esirik** “*sarhoş*”, Kumukçada **esir-** “*sarhoş ol-, kendinden geç-, çoş-*“, **esirgen** “*kendinden geçmiş*” biçiminde kullanılır (Açıkgöz-Ahmetyanov 1997:113;Atay 1998:262;Nemeth 1990:20).

Türkiye Türkçesi ağzlarında Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleri ile ortaklık gösteren sözlerden biri de **arı-** “*yorul-, zayıfla-*“ yine bundan türemiş **arık** “*zayıf, cılız*” sözcüğüdür (YTS 1983:12). Bu sözcük eski Türkçe döneminde **arı-** “*değerini kaybet-, gücünü yitir-*“ biçimindedir. Oldukça işlek bir kullanımı vardır (Caferoğlu 1993:13). Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde Eski Türkçede olduğu gibi **arı-** “*yorul-*“, fiilden isim yapım eki **-k** ile **arık** “*zayıf, cılız*” olarak geçer (Toparlı vd.2003:11). Sözcük, Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerinden Tatarcada **arı-** “*yorul-*“, **arığay-** “*zayıfla-*“, **ariganlık** “*yorgunluk*”, **arık** “*zayıf*”, **arıklık** “*zayıflık*”, **arıklan-** “*zayıfla-*“, **arıt-** “*yor-*“, Karacay-Malkar Türkçesinde **arı-** “*yorul-*“, **arıb tal-** “*yorul-*“, **arık** “*zayıf*”, **arık bol-** “*zayıfla-*“, **arıkla-** “*zayıfla-, cılızlaş-*“, **arıklan-** “*zayıfla-*“, **arıklık** “*zayıflık*”, **ariksın-** “*zayıf bul-*“, **ariksuv** “*cılız, zayıf, ince yapılı*”, **arım** “*yorulma, yorgunluk*”, **arimsız** “*yorulmadan, fasulasız, kesintisiz*”, **arivsuz** “*yorulmak bilmeden, durmadan, dinlenmeden*”, şu atasözlerinde ise **arıgan atha kamçı avur** “*yorulmuş ata kamçı ağır gelir*”, **arıgan ölgenge miner** “*yorulan ölene biner*”, **arık etni tatuvu çok** “*zayıf etin tadı olmaz*” biçiminde geçmektedir (Açıkgöz-Ahmetyanov 1997:33;Tavkul 2000:88; Tavkul 2001:48). Kumukçada **arı-** “*yorul-*“, **arık** “*zayıf, cılız, sıska, yağsız*”, **arıkla-** “*yorul-, bitkin düş-*“, **azıklı at arımas** “*tok at yorulmaz*”, Nogaycada **arı-** “*yorul-*“, **arıkay** “*zayıf, güçsüz*” şeklinde kullanılır (Nemeth 1990:4-5;Atay 1998:243). Yine sözcük Kazakçada **arı-** “*zayıfla-*“, **arık** “*zayıf, sıska*”, **arıkta-** “*zayıfla-*“, **arıktık** “*zayıflık, siskalık*”, Kırgızcada **arı-** “*yorul-, bitap düş-, zayıfla-*“ **arık** “*zayıf*”, **ariksı-** “*kendini zayıf göstermeye çalış-*“, **ariksın-** “*zayıf görünmeye çalış-*“, **ariksınt-** “*zayıf say-, zayıflığını yüze vur-*“, **arıkta-** “*zayıfla-, kuru-*“, **arıktat-** “*zayıflat-*“, **arıktık** “*zayıflık, kuruluk*” biçimindedir. Oldukça işlek bir kullanım arz etmektedir. Kırgızcada şu atasözlerinde ise, **aribas at bolboyt, tozboş ton bolboyt** “*yorulmaz at olmaz, eskimez elbise olmaz*”, **arık semirer, aç toyunar** “*zayıf semirir aç doyar*”, **arık uyga coon müyüzdün keregi ne** “*zayıf ineğe kalın boynuzun gereği ne*”, **attı arıganda kör, cigitti karıganda kör** “*atı zayıfladığında gör, yiğidi kocadığında gör*”, **akmak arıganın bilbeyt, kösöö karıganın bilbeyt** “*ahmak zayıfladığını bilmez, köse yaşlandığını bilmez*” şeklinde kullanılır (Koç vd. 2003:52;Yudahin 1998:44-45;Çelik-Şavk 2002:24-37-15).

Türkiye Türkçesi ağzlarında Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleri ile ortaklık gösteren sözlerden biri de Osmaniye'nin Kadirli ağzında bizzat kendi saptamamız olan **abın-** “*yıkıl-, sürç-, sendele-, öne doğru atıl-*“ sözcüğüdür. Bu yörede oldukça işlek bir kullanıma sahiptir. Bu sözcüğe Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerinden Kazakçada, Kırgızcada, Nogaycada ve Kumukçada rastlamamaktayız (Koç vd. 2003;Yudahin 1988; Atay 1998;Nemeth 1990). Ancak sözcük, Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerinden Ta-

tarçada **abın-** “yıkıl-, sürç-, sendele-“, Karaçay-Malkar Türkçesinde **abın-** “ayağı takıl-, ayağı sürç-“, **taşa abımın cıgıldı** “taşa takılıp düştü”, **abınçak** “devamlı ayağı takılan, sürçen”, **abındır-** “düşür-, sendelet-, tereddüte düşür-“, **abımış-** “ayağı takıl-“, **abınvçu** “ayağı devamlı takılan, şanslı yaver gitmeyen, bahtsız”, **abımıvuk** “talihsiz, şanssız, devamlı ayağı takılan”, ikilemeli olarak **abın-sürün et-** “düşe-kalka yürü-“ olarak geçer (Açıkgöz-Ahmetyanov 1997:16;Tavkul 2000:66).

Yine Türkiye Türkçesi ağızlarında Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleri ile ortaklık gösteren sözlerden biri de K.Maraş ili Türkoğlu ilçesi Yeşil Yöre kasabasında bizzat kendi saptamalarımıza dayanan **kara-** “bak-“ sözcüğüdür. Bu sözcük, Kırgızcada **kara-** “bak-, dikkat et-, birisine bak-, bekle-, gözle-“, Karaçay-Malkar Türkçesinde **kara-** “bak-“, deyim olarak **kaş tübünden kara-** “kaşlarını çatıp bak-“, **kaş baş tüyüp kara-** “kaşlarını çatıp bak-“, “**karab karagınçı** “göz açıp kapayınca kadar”, **o_ közden kara-** “iyi gözle bak-“, **aman közden kara-** “sevmeme-, hoşlanma-“, **aman bet bla kara-** “sevmeme-, hoşlanma-“, Kazakçada **kara-** “bak-, göz at-, ara-, araş-, yokla-, incele-, dene-“, Tatarcada **kara-** “bak-, seyr et-“, **karan-** “bakın-“, **karat-** “bakır-, itaat ettir-“, **karaş-** “bakış-“ anlamlarında kullanılır (Yudahin 1988:403;Tavkul 2000:243;Koç vd. 2003:290;Açıkgöz-Ahmetyanov 1997:137-138).

Sonuç olarak daha pek çok örneği bulunan ancak bir makalenin sınırlarını zorlayan bu öğeler bize göstermiştir ki Türkiye Türkçesi'nin ağızlarında Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçeleriyle ortaklık gösteren birçok söz varlığı yaşamaktadır. Türkoloji çalışmalarında ağızlar üzerine yapılacak çalışmaların bu gözle yapılması lehçeler arası söz varlıklarının etkileşiminin belirlenmesi açısından gereklidir. Bu sözler, Çağdaş Kıpçak Grubu Türk lehçelerinden her birinde aynı oranda kullanılmamakta, hatta bazı sözler yalnızca bir iki lehçeye özgü olarak varlığını sürdürmektedir. Bu durum, sadece Türkçe'ye özgü değildir. Diğer Dünya dillerinde de benzer durumlara rastlanmaktadır. Bu sebeple Türkiye Türkçesi'nin ağızları üzerine çalışmalar yapılırken bölge ağızlarının söz varlıkları bu gözle taranmalı, lehçelerle ortaklık gösteren sözler özellikle yöresel kullanım sıklıkları ile belirlenmelidir. Bu tür çalışmalar, hem konuşma dilinin söz varlığının tespiti hem de Çağdaş Kıpçak Türk lehçelerinde söz varlıklarının kullanılış ve anlam zenginliklerinin tespiti açısından gereklidir. Özellikle lehçelerle ilgili leksikal karşılaştırmalar Türk dilindeki lehçeler arası ortaklığın dilbilgisel açıdan olduğu kadar söz varlığı açısından da mevcudiyetini göstermesi yönüyle önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Açıkgöz, Halil-Ahmetyanov, Rifkat (1997), Tatarca-Törekçe Sözlük, Kazan-Mösköü:İnsan Neşriyatı
 Aksan, Doğan (1996), Türkçenin Sözvarlığı, Ankara: Engin Yayınevi
 Aksan, Doğan (2002), Anadilimizin Söz Denizinde, Ankara: Bilgi Yayınevi
 Aksan, Doğan (1971), “Kavram alanı-kelime ailesi ilişkileri ve Türk yazı dilinin eskiliği üzerine”, TDAY-BELLETTEN, ss.253-262
 Arat, Reşit Rahmeti (1979), Kutadgu Bilşig III İndeks, İstanbul: TKAE Yay.
 Atalay, Besim (1986), Divanü Lugat-it-Türk Dizini, Ankara :TDK Yay.

- Atay, Ayten (1998), Nogay Türkçesi Grameri, Doktora Tezi, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Kayseri
- Bozyiğit, A. Esat (1998), Ankara İli Ağzı Sözlüğü, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Caferoğlu, Ahmet (1993), Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul: Enderun Kitabevi
- Çağatay, Saadet (1961), Kazakça Metinler, Ankara: Ankara Üniv. DTCF Yay.
- Çelik-Şavk , Ülkü (2002), Kırgız Atasözleri, Ankara: TDK Yay.
- Doskaraev, J.-Aytazin, K. (Kazak Tilinin Dialektolojik Sözdüğü, Almatı: Gılım Baspası
- Ercilasun, Ahmet Bican vd. (1991), Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Ergin, Muharrem (1988), Orhun Abideleri, İstanbul: Boğaziçi yay.
- Gabain, A. Von (1988), Eski Türkçenin Grameri (Çev. M. Akalın), Ankara:TDK Yay.
- İndjoudjian, Dominique-Kydyrbayéva, Larissa (1981), Dictionnaire Kazakh-Français, Paris: Publications Orientalistes de France
- İsmail, Zeyneş ( ), Türkçe Kazakça Sözlük, Ankara: Lazer Ofset
- İsmail, Zeyneş-Gümüş, Muhittin (1995), Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri, Ankara: Engin Yayınevi
- Kenesbaev, İ. K. (1977), Kazak Tilinin Frazeolojik Sözdüğü, Almatı: Kazak SSR Gılım Akademiyası Tıl Bilimi İnstitutu Yay.
- Kenesbayoğlu, İ. K. Vd. (1984), Kazak Türkçesi Sözlüğü, (Çev. Hasan Oraltay, N. Yüce, S. Pınar), İstanbul:Türk Dünyası Araştırmaları Yay.
- Kenesbaev, İ. K. (1959), Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdüğü, Almatı: Kazak SSR Gılımıyasının Baspası
- Koç, Kenan vd. (2003), Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Akçağ Yay.
- Korkmaz, Zeynep (1993), Dilimizin dünkü ve bu günkü sorunları ve çözüm yolları", Türk Dili, S.500, ss.155-180
- Korkmaz, Zeynep (1995), "Eski Türk yazı dilinden yeni yazı dillerine geçiş devri ve özellikleri", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, 1. Cilt, Ankara:TDK Yay., ss.296-303
- Németh, Gyula (1990), Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü, (Çev. Kemal Aytaç), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Clauson, Sir Gerard (1972), An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, London: Oxford At The Clarendon Press
- Tavkul, Ufuk (2000), Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü, Ankara: TDK Yay.
- Tavkul, Ufuk (2001), Karaçay-Malkar Atasözleri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- TDK (1972), Divanü Lugat-it Türk Dizini
- TDK (1983), Yeni Tarama Sözlüğü (Düzenleyen:Cem Dilçin), Ankara: TDK Yay.
- Toparlı, Recep vd. (2003), Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Ankara: TDK Yay.
- Ülküsal, Müstecib (1970), Dobrucadaki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler, Ankara: TDK Yay.
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Nogay Edebiyatı, Cilt 21, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Karaçay -Malkar Edebiyatı, Cilt 22, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002
- Yudahin, K. K. (1988), Kırgız Sözlüğü ,I,II (Çev. Abdullah Taymas), Ankara: TDK Yay.